
Albert Bing

VUKOVAR I KULTURA
SJEĆANJA: *MYTHOS* I
EPISTHÉMÉ RECENTNE
HRVATSKE PROŠLOSTI

Uvod

Vukovar 1991. jedan je od središnjih događaja *Domovinskog rata* i važna paradigma recentne – prema mnogima i cjelokupne – hrvatske povijesti. U tom smislu od iznimnog je značenja za hrvatsko društvo pitanje na koji se način oblikuje i ugrađuje u kolektivnu svijest sjećanje na Vukovar. U okviru ovoga rada dotaknuta su dva aspekta kolektivnog pamćenja Vukovara relevantna za kulturu sjećanja. Prvi aspekt odnosi se na svođenje jednog važnog povijesnog događaja na njegovu simboličku (mitsku) formu te društvene konzekvencije koje iz te tendencije proizlaze. Taj se proces zbiva kroz uobličavanje važnih atribucija suvremenog hrvatskog identiteta – Vukovar kao najistaknutiji simbol obrane Hrvatske – u sklopu afirmacije memorijalne povijesti. Drugi aspekt obuhvaća niz pitanja koja problematiziraju kritički odnos prema prošlosti, a koji se može svesti na pojam *episthémé*, odnosno težnju objektivnoj spoznaji neovisno o slici koju proizvodi *mythos*; primjerice, problem pluralizma povijesne istine – različitih načina gledanja na iste događaje, selektivan pristup činjenicama kojima oblikujemo prošlu zbilju, probleme kontekstualizacije događanja i sl. Prema autorovu mišljenju oba naznačena aspekta historiografije i kolektivnog pamćenja važna su za kulturu sjećanja (riječ je o komplementarnom odnosu); u okviru rada naznačeno je nekoliko motiva u kojima se *paradigma Vukovar* pojavljuje i oblikuje kao *mythos* i *episthémé* recentne hrvatske povijesti u kronološkom luku od nastanka događaja 1991. do obilježavanja dvadesetogodišnjice vukovarske tragedije 2011. godine. Također, istaknut je povijesni okvir prepoznavanja inicijacije *mythos* i *episthémé* Vukovara u okvirima povijesti realnog vremena (neposredno nakon pada Vukovara 1991./1992.) te raskorak koji se dvadeset godina nakon toga događaja manifestira kao pojava „paralelne zbilje“ (dviju komplementarnih percepcija prošlosti). Simboličko-mitološka dimenzija povijesnog sadržaja analizirana je i u političkom kontekstu povijesnog okvira raspada jugoslavenske države koncem osamdesetih godina; pojedini kroničari toga doba tada jasno uočavaju destruktivni potencijal *kosovskog mita*, koji je poslužio kao jedan od središnjih katalizatora instrumentalizacije agresivne velikosrpske politike koja je u konačnici dovela do niza tragedija (post)jugoslavenskog prostora, od Vukovara do Srebrenice. Kontrapunkt simbolike *Kosova (kosovskog boja)* i *Vukovara* u sklopu problematike kulture sjećanja predstavlja dvije važne paradigme recentne povijesti prostora bivše Jugoslavije. Zaključno, rad uključuje osvrt na značenje kolektivnog pamćenja Vukovara iz perspektive „života“ – točnije, doživljaja složene vukovarske prošlosti mladih žitelja Vukovara, za koje su ta sjećanja napose relevantna.

1. Vukovar i povijest – percepcije Vukovara kao sastavnice suvremenog hrvatskog identiteta

Nekoliko tjedana nakon pada Vukovara (i na dan najžešćeg bombardiranja Dubrovnika) 6. prosinca 1991., američki Dubrovčanin i hrvatski povjesničar Ivo Banac, održao je govor u Torontu u kojemu je, uz ostalo, rekao sljedeće: „O Vukovaru ne želim govoriti s patosom ili lakrimozno. Vukovar je jedan veliki znak (i cezura) u hrvatskoj povijesti. Kao što su turski ratovi pod znakom Sigeta, ne Siska ili Slankamena, tako će i ovaj oslobodilački rat ostati pod znakom Vukovara“.¹ Ogled o dva isturena bastiona hrvatske obrane i stradanja 1991. – Vukovaru i Dubrovniku, Banac je zaključio zapažanjem Jakova Jukića kako „svaki rat uvijek i svagdje počinje istodobnim otkrivanjem istine o sebi i drugima“ te poetičnom rečenicom Vukovarca Pavla Pavličića iz njegova eseja o Vukovaru i Dunavu: „On polako teče u tami, i svojim pljuskanjem o podzidane obale šapće kartašima da i pobjeda i poraz, kao i sve drugo, imaju smisla“.² Bančev zapis iz 1991. predstavlja, prije svega, jednu od prvih relevantnih anticipacija povijesnog značenja Vukovara za kolektivno pamćenje Hrvata. Pritom, jasno su naznačene i dvije paradigme kolektivnog pamćenja. Prepoznavanjem jednog događaja od iznimnog (povijesnog) značenja apostrofirana je memorijalna povijest koja gradi i čuva identitet jednog naroda; zahtjevom pak za utvrđivanjem povijesne istine – koja utvrđuje smislenost ljudske egzistencije – naznačena je potreba znanstvene historiografske analize. Na određeni način Banac reafirmira pristup prošlosti zastupljen kod jednog od prvih povjesničara, Grka Tukidida. Iako neizravno, Banac sudjeluje u događajima o kojima govori – upozorava svjetsku javnost na zbivanja u Hrvatskoj; poput Tukidida on je istodobno i kroničar i tumač zbivanja o kojima progovara (u tom kontekstu može se govoriti o *povijesti realnog vremena* – ne samo bilježenju, već i tumačenju događaja u trenutku njihova zbivanja).

Dvadeset godina kasnije „smisao“ Vukovara i *Domovinskog rata* artikuliran je u mnogobrojnim historiografskim i drugim publikacijama koje otkrivaju, kako to već u trenucima samoga događanja bilježi Jukić, „istinu o sebi i drugima“. Pritom, Vukovar je postao (kao što je to 1991. naznačio Banac) jednom od ključnih paradigmi novije hrvatske povijesti; promovirajući dva desetljeća kasnije (naj)novije dokumente o Vukovaru („Vukovar 1991. – izbor iz srpskih dokumenata“) Tihomir Ponoš potvrđuje Bančev povijesni postulat: „Kada je riječ o Domovinskom ratu, ništa nema emocionalni naboj usporediv s Vukovarem.“³ Prigodna Ponošova izjava

1 Govor na večeri za pomoć Vukovaru i Dubrovniku u organizaciji Društva bivših studenata hrvatskih sveučilišta, Toronto, Ontario, Canada, 6. prosinca 1991. godine. Vidi I. BANAC (1992.), Dubrovnik i Vukovar, *Dubrovnik u ratu*, Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik, Nova serija, Godište III, br. 2-3, 42.

2 Isto, 46.

3 Prema B. FABRIO, „Vukovar 1991. – izbor iz srpskih dokumenata“, *Globus*, 16. 11. 2010. Zanimljiv detalj koji govori o „šarolikosti“ fragmenata vukovarskih svjedočanstava jest zapis o agoniji Vukovara opzijskog vojvodanskog političara Nenada Čanka, koji tijekom 1991. u Vojvodini organizira antiratne demonstracije. U studenom 1991. prisilno je mobiliziran i poslan na ratište u istočnu Hrvatsku, gdje vodi dnevnik. Nedugo nakon toga njegove zapise u dva nastavka objavljuje beogradski tjednik *Vreme* (23. i 30. prosinca 1991.): „Sinoć je objavljeno da je ‘oslobođen’ Vukovar. Televizija bombarduje slikama ruševina, leševa i izbezumljenih ljudi koji izlaze iz nekakvih skloništa. Dobrovoljci slave. Nadaju se da

ne verificira samo empatijsku razinu jednog značajnog događaja već i tendenciju redukcije mnoštva (danas dokumentiranih) događaja na njihovu simboličku bit, što također još 1991. jasno naznačuje Banac: „Nije Vukovar naš Staljingrad ili Alcazar. On je jedino i samo Vukovar, čudo hrvatske hrabrosti i volje...“⁴

„Pretvaranje“ realnih događaja iz recentne hrvatske prošlosti u simboličku tvorbu koja predstavlja svojevrstan sublimirani emocionalni kondenzat (niza složenih događaja – cjeline *Domovinskog rata*) – danas je pak evoluirao u niz različitih sadržaja memorijalnog karaktera kojima se čuva uspomena na taj događaj. U tom kontekstu Vukovar se pojavljuje kao *mjesto hrvatskog mučeništva* (koje se povezuje s različitim događajima iz hrvatske prošlosti, najčešće iz Drugog svjetskog rata), zatim kao *prva prijelomna točka vojnog poraza agresora* (koji je usprkos padu grada morao odustati od daljnjeg osvajanja, relevantna usporedba Siget), nadalje kao *branik domovine* koji je ujedno *uporišna točka civilizacijske razdjelnice* (sukoba različitih kultura) te *događaj koji je u bitnom pridonio međunarodnom priznanju hrvatske države*.⁵

Svi ti aspekti koji dominiraju u suvremenim interpretacijama Vukovara danas predstavljaju motive koji se ugrađuju u kolektivnu svijest Hrvatske kao sadržaji koji predstavljaju ne samo nešto vrijedno pamćenja nego i značajne činitelje suvremenog hrvatskog identiteta. U tom je smislu memorijalna povijest, kao legitiman izraz očuvanja trajnih vrijednosti jednoga naroda, važna sastavnica kulturne identifikacije (identiteta) koja se ugrađuje u sve pore društva i postaje *kulturom sjećanja*: ona se afirmira kao dio povijesnih istraživanja i sadržaj obrazovanja, zastupljena je pri osnivanju memorijalnih centara, obilježavanju prigodnih godišnjica, sastavnicom je prigodnih državnih protokola pa čak i sadržajem „ratnoga“ turizma. Mnogi povijesni motivi – u kontekstu Domovinskog rata – ujedno su povijesni sudovi u kojima se simbolika (npr. *Vukovar* i *Dubrovnik*) prepleće s nastojanjima pridavanja određenog smisla i uzvišenog značaja povijesnim događajima.

O tome svjedoče mnogi relevantni detalji i povijesne ocjene; tako se, primjerice, u jednom od govora hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana (političara, državnika, ali i povjesničara) temelji hrvatskog osamostaljenja na simboličkoj razini nerazdruživo povezuju s narodnom voljom i spremnošću za žrtvu (pri čemu se apostrofiraju i simboli stradanja i obrane Vukovar i Dubrovnik): „Bez obzira na neo-

će biti premešteni negde gde će biti 'više akcije'. Razmišljam o Vukovaru. Ako su ljudi bili u skloništima nekoliko meseci, sklanjali su se od granata. Granate je ispaljivala JNA. Sada te iste ljude oslobađaju iz skloništa vojnici JNA. (...) Kome sad treba bivši grad sa bivšim stanovništvom, možda još jedino treba sve to preorati i posuti solju da nikada više ni travka ne nikne, pa da bude mir. Generali obično i donose mir groblja. Nema problema smeštaja, a i komšiluk je veoma tolerantan. Rečeno je – suživot. Učinjeno je – susmrt”. Vidi: Doživljaji vojnika Čanka, <http://www.globus.jutarnji.hr/hrvatska/vukovar-1991-nepoznati-dokumenti-iz-srpskih-izvora/part/3>.

4 I. BANAC (1992.), *Dubrovnik i Vukovar, Dubrovnik u ratu*, Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik, Nova serija, Godište III, br. 2-3, 42.

5 Navedene aspekte često je u javnosti isticao prvi hrvatski predsjednik Franjo Tuđman: uloga Hrvatske kao nove civilizacijske razdjelnice u novoj Europi (u sklopu „novog svjetskog poretka“) bila je jedna od historicističkih projekcija hrvatskog predsjednika, pri čemu su svoj obol imale i teze Samuela Huntingtona (*The Clash of Civilisations*). Na Drugom općem saboru HDZ-a, održanom 15. listopada 1993., Tuđman je tako, primjerice, u jeku rata izjavio kako je „Hrvatska, razlučnica suprotstavljenih svjetova“. Prema: Z. SANČEVIĆ (1998.), *Pogled u Bosnu – Zapisi veleposlanika*, Naprijed, Zagreb, 269. Prema http://www.camo.ch/tudjmanove_bitke.htm.

tuđivo pravo hrvatskog naroda – koji je jedan od najstarijih europskih naroda – na samoodređenje i obnovu vlastite države, bez obzira na očitu barbarsku agresiju, s ciljem teritorijalnog osvajanja, genocidnog protjerivanja pučanstva i uništavanja najvrednijih kulturnih spomenika hrvatskog naroda, kao što su Vukovar i Dubrovnik, Hrvati ne bi nikada dobili pravo na samoodređenje. Nikad ne bi dobili pravo na svoju državu, na slobodu i samostalnost da nisu bili spremni za te ciljeve podnijeti ljudske i materijalne žrtve. Da nisu pokazali snažnu državotvornu volju kojom su se odlučno nametnuli, kao subjekt, međunarodnoj zajednici, očitujući istodobno i spremnost da budu konstruktivan čimbenik u stvaranju novog međunarodnog poretka umjesto neodrživog i propalog starog sustava“. ⁶

Oblikovanje svijesti o prošloj zbilji kroz svodenje na bit – koja se iskazuje u težnji simboličkoj formi – jedan je od generičkih (dakle i najstarijih) oblika odnosa prema prošlosti. Pokušajima racionalizacije povijesne materije opire se subjektivnost osobnog (nacionalnog) prosuđivanja, nerijetko dodatno začinjenog sposobnostima uvjerljivog argumentiranja i dojmljivog stilskog izričaja povjesničara. U tom smislu, kako lucidno zapaža Josip Horvat, jedan od najistaknutijih hrvatskih intelektualaca 20. stoljeća, čija su strast bili hrvatska povijest i politička kultura – „povijest je mješavina znanosti i umjetnosti“, ⁷ humanistička disciplina podjednako podložna težnji utvrđivanja objektiviteta kao i umjetničkoj (subjektivnoj) interpretaciji. Redukcija povijesnog na „bezvremensku mitsku pripovijest“ izražava tendenciju preobrazbe realnih događaja u *mythos* kao suprotnost, ali i spoznajni oblik *episthémé*; kako primjećuje Hermann Broch (*Vergilijeva smrt*) „mitski ukorijenjeno znanje o bezvremenom predstavlja ono što se kao istinski *movens* javlja u svakom pravom književnom djelu, bilo u povjesničarevom bilo u pjesnikovom, te i jednog i drugog čini kadrima, ali ih i prisiljava okrenuti se prošlosti i izdignuti je do sadašnjosti, do trajne sadašnjosti“. ⁸

Iz empatijske perspektive percipiranja Vukovara (koji je, kako navodi Banac, za Hrvate „jedino i samo Vukovar“) simbolika bremenita „emocionalnim nabojem“ (o kome govori Ponoš) predstavlja sadržaj koji u reminiscenciji prošlog potvrđuje smislenost sadašnjeg; nejasne sjene prošlosti (Sergei Paradžanov nadahnuto govori o „sjenama minulih predaka“) tako se uzdižu do ekstatičnog (pjesničkog) sadržaja koji kroz povezivanje prošlog i sadašnjeg teži bezvremenom, dakle vječnom. Simbol, u tom smislu, nije samo znak sažimanja nego i spona različitih razina zbilje te podsjetnik na nešto iznimno. ⁹ Pozicionirano između *slutnje* (naziranja)

6 Vidi, „Tuđmanove pobjedničke bitke za Hrvatsku“, prema http://www.camo.ch/tudjmanove_bitke.htm.

7 Josip Horvat zanimljivo iznosi mišljenje kako je povijest „mješavina znanosti i umjetnosti“ tim „opasnija, čim ju je pisao umjetnik riječi“. Usp. J. HORVAT (1983.), Hrvatski mikrokozam između dva rata (1919–1941), *RAD JAZU 400*, knjiga 19, (ur. Marijan Matković), Zagreb, 302.

8 Prema A. JAFFÉ (2009.), *Mistika i granice spoznaje*, Scarabeus naklada, Zagreb, 62.

9 Time se umanjuje racionalna i kritička spoznaja – lišena strasti, i jača ona ekstatična; Brochovim riječima, „...naš život je ujedno sanjanje i buđenje, a kad svjež vjetar sna pokatkad zapuše u onaj svijet koji nazivamo zbiljom – zapuše on češće nego što slutimo – postane ona pokatkad čudesno osvjetljena, i postane duboka poput krajolika nakon prohladne kiše ili poput govora koji se najednom više ne sastoji od praznih riječi (...) već govora dotaknutog daškom više zbilje koji je iznenada sposoban stvari predstaviti žive i tople, kakve već jesu. Ali nikada ne bi obje sfere jedna drugu mogle tako prožeti i oploditi da ne primaju svoju svjetlost iz područja koje je naša slutnja i naše znanje, uronjeno u naše znanje, uronjeno u neproniknutost našeg srca i naše duše.“ Isto, 124.

i *znanja* simbolično je bliže instinktivnoj i čuvstvenoj negoli racionalnoj spoznaji. Težnja kolektivnog pamćenja simboličkoj formi – povezana s memorijalnom povijesti i kulturom sjećanja, odvija se usporedno s tendencijom obrnutog predznaka: racionalizacijom i redukcijom čuvstvenog koji teže objektivizaciji događaja, uspostavi *episthémé*. U današnjem svijetu, u kome je, kako primjećuje Lars Fr. H. Svendsen, „u modernom procesu sekularizacije Bog (..) zamijenjen Poviješću“,¹⁰ nameće se zapažanje kako „*Pravdanje sadašnje akcije historijom pripada historiji kao ideologiji, a ne historiji kao episthémé*“.¹¹ U pozadini te konstatacije, podjednako relevantne za raspad jugoslavenske države kao i za aktualnu tendenciju integriranja europske kulture, pojavljuje se i hrvatska mikrodimenzija odnosa prema identitetu i prošlosti u važnim nacionalnim simbolima poput Vukovara; pritom se apostrofiraju odnos memorijalne povijesti i njezine težnje mitskoj formi te s druge strane razvijanje trezvenog (kritičkog) odnosa prema ukupnoj nacionalnoj prošlosti (kao sastavnici identiteta). Uvećavanjem vremenskog odmaka od događaja mijenja se afektivni prag njegova doživljaja (ne nužno u smjeru katarze); istodobno, saznavanje i sumiranje novih informacija te uvođenje novih aspekata promatranja koji kontekstualizaciju događaja čine slojevitijom i potpunijom, širi se obzor povijesnog spoznavanja. Mnogobrojne publikacije različitih provenijencija o Vukovaru – medijski prilozi, dokumentarna produkcija, prigodne monografije i sl., svjedoče o tome procesu.

Dvadeset godina nakon tragedije Vukovara razvidne su obje tendencije. Obilježavanje dana pada Vukovara poprimilo je formu važnog društvenog događaja i redovne memorijalne manifestacije visokog društvenog državnog ranga (koju neće ignorirati nijedan važniji političar). Potkrepu takvom aspektu prisjećanja pruža memorijalna povijest (koja teži svodenju mnoštva događaja na one koji slave uspomenu na događaj). Istodobno, povijesna znanost – usmjerena na utvrđivanje činjenica neovisno o njihovim konotacijama i ideološkim zahtjevima – teži objektivizaciji i racionalizaciji događaja. Sve činjenice koje doznajemo kroz povijesna istraživanja ne moraju se, dakako, podudarati s predodžbama prošlosti koje pobuđuje memorijalna povijest i simbolička forma (reducirano znanje). U tom kontekstu postavlja se nekoliko pitanja za suvremenu recepciju Vukovara i razvoj modernog hrvatskog identiteta. Kako se spomenuta dva aspekta vrednovanja prošlosti odnose jedan spram drugoga? Koji je njihov društveni utjecaj i kako se on reflektira na hrvatsko društvo u cjelini? Isključuju li se ili nadopunjuju *mythos* i *episthémé*?

2. Vukovar 1991.–2011. – *mythos* i/ili *episthémé*

Problem „uravnoteženog“ odnosa *mythos* i *episthémé* (recentne) hrvatske prošlosti, u čemu paradigma *Vukovar* ima zamjetnu ulogu, mora se promatrati i u širem kontekstu tranzicije hrvatskog društva. Okolnosti nametnutog rata, složeno povijesno naslijeđe i problemi usvajanja demokratske kulture (mogućnost autorefleksije) svakako su bili podjednako važnim činiteljima uobličavanja odnosa

10 L. Fr. H. SVENDSEN (2011.), *Filozofija zla*, TIM press, Zagreb, 55.

11 Isto. O tome vidi i A. HELER (1984.), *Teorija istorije*, Rad, Beograd.

mythos i *episthémé* kao i težnja slobodnijem društvu (koja se trebala i iskazati kao smisao nacionalne emancipacije i državnog osamostaljenja). Obilježavanje dvadesetogodišnjice herojske obrane i pada Vukovara 2011. podudarilo se s prijelomnim trenucima najvažnijeg iskoraka Hrvatske prema europskim integracijama, koje su još 1991. u procesu afirmacije hrvatske državne nezavisnosti istaknute kao jedan od ciljeva osamostaljenja. No približavanje Hrvatske zajednici europskih naroda dva desetljeća nakon izlaska iz Jugoslavije pokazalo se korakom koji nije bio lišen dvojbi; u javnosti se razvila živa diskusija o smislenosti tog čina, a pritom se i hrvatske žrtve dovodilo u vezu s preispitivanjem pitanja poput suvereniteta, nacionalnog interesa ili identiteta. U tom sklopu odnos prema Europi, podjednako eurofilija kao i eurofobija, može se uzeti kao određeni pokazatelj (ne)sposobnosti trezvenog kritičkog sagledavanja vlastite pozicije. Je li europska orijentacija distinktivno obilježje (koje razlikuje Hrvatsku od Srbije) ili pak sadržaj – sustav vrijednosti – kome se teži? Važnu ulogu u tom procesu imalo je pitanje razumijevanja recentne prošlosti.

Pitanje odnosa prema Europi razmatrano je u vrijeme sutona jugoslavenske države (što, dakako, nije bilo bez simbolike tada, kao ni danas, u postjugoslavenskim pozicijama preispitivanja europskih perspektiva). Tako u tekstu indikativnog naslova „Mi i Evropa“ iz 1989. Ivan Lovrenović uočava „besmislenu dilemu“ koja polarizira tadašnje jugoslavensko društvo zaokupljeno različitim shvaćanjima obilježavanja četrdesetogodišnjice bitke na Kosovu; u analizi odnosa prema „Kosovu“ Lovrenović prepoznaje dvije mitološke matrice, zasnovane na iracionalnom shvaćanju identiteta i prošlosti: „Na jednom kraju: idolatrijski stav tupe, ograničene purgerske ksenofilije, skorojičevskoga prezira vlastitoga porijekla,¹² divljenje ‘civilizaciji kalodonta i četkice za zube’... na drugome polu: groteskno povampirena plemensko-patrijarhalna ‘ideologija opanka i ognjišta’, stav panične ksenofobije...“¹³

Utjecaj politike (ideologije) na povijest, koji u kontekstu političke instrumentalizacije bitke na Kosovu zaokuplja pažnju kritički orijentirane javnosti sredinom 1989., Lovrenović problematizira i na razini opće pozicije memorijalne povijesti povezane s „odgovarajućom vrstom pamćenja i tretmana“; taj sadržaj u sklopu jugoslavenskog društva „smješten je u muzej, u folklor, humorno-zabavno stiliziran u dječjim slikovnicama i stripovima... (npr. stripovi edicije *Nikad robom* o partizanskim kuririma *Mirku* i *Slavku*, op. a.)“. Povijest raspada jugoslavenske države na zastrašujući je način pokazala ekstremne konzekvencije izopačenja memorijalne povijesti; situaciju u kojoj se obilježavanje jednoga događaja – bitke na Kosovu – izrodilo u mitološku jezgru i *spiritus movens* politike pomračenja uma čiji će krvavi krajputaši u sljedećim godinama označiti put „osvete“ „združenim neprijateljima srpstva“, od Vukovara do Srebrenice. Prevladavanje dileme – koja u obje polarizirane Lovrenovićeve postavke manifestira „posvemašnji inferiorizam, bijeg od vlastitoga lika u ogledalu, strah od identiteta...“ („upravo zastrašujući kad se počne pretvarati u određenu *politiku*“) – predstavlja proces, u određenoj mjeri i različitim formama, prisutan i danas.

12 Lovrenović se referira na aktualno ignoriranje povijesne činjenice o jugoslavenstvu hrvatske javnosti uoči Prvoga svjetskog rata, u kojemu je značajnu ulogu igrao i kosovski mit (npr. „kosovski ciklus“ kipara Ivana Meštrovića). Negdašnji pak nekritički odnos Hrvata prema jugoslavenstvu usporediv je s aktualnim nekritičkim negiranjem njegove povijesne zasnovanosti. U tom smislu potvrđuje se teza o kontinuitetu dominacije *mythos* nad *episthémé*.

13 I. LOVRENOVIĆ, „Mi i Evropa“, *Danas*, 6. 6. 1989.

Kao središnji motiv odnosa prema prošlosti (koji određuje odnos spram Europe, tada „ponovno u vrlo frekventnom opticaju“) – Lovrenović problematizira jedan od povijesnih stereotipa – „stari samosažalijevajući kliše o nama kao čuvarima Evrope i zapadne civilizacije („mi smo joj stoljećima krvarili na braniku, dok je ona u miru i blagostanju gradila civilizaciju“). Iako navodi kako kao „nekakav skup činjenica, taj stereotip nije sporan“, upozorava kako je problematičan „ideologizirani patos kojim se on zastupa i izgovara“. Tadašnji odnos prema prošlosti uključuje „uvijek jednog te istog našega čovjeka“ koji se „nalazio jednako aktivno, i tragično u svakom času na barem dva međusobno suprotstavljena ‘branika’“: „To su činjenice, i to je historija. Ostalo je plemensko-nacionalna-romantika i tugaljivo retardirana ranopreporodna budnica. „*Pravdanje sadašnje akcije historijom pripada historiji kao ideologiji, a ne historiji kao episthémé*“ (...) i tu jednostavnu istinu, gotovo turizam, naši nacionalni dobošari nikako da shvate, evo već ravnih dvjesto godina!“¹⁴

Ovo upozorenje „kosovske paradigme“ koje je prethodilo seriji jugoslavenskih ratova predstavlja empirijski poučak koji razobličuje balkanski mobilizacijski mit kao mazivo zamašnjaka pomračenja razuma i destrukcije u periodičnim igrokazima filozofije zla u kojoj nagle promjene prenaplašene „ljubavi“ strelovito prelaze u pretjeranu „mržnju“.¹⁵ Eurofilija Hrvata početkom devedesetih primarno se manifestirala kao distinktivno obilježje spram Srbije, opijene žudnjom za ispravljanjem (osvećivanjem) povijesnih nepravdi počinjenih nad „zaklanim narodom“. Razlikuje li današnji *naš čovjek* (reduciran s Lovrenovićevog „jugoslavenskog“ na hrvatskog čovjeka) ovu ključnu razliku (ne nužno i proturječnost) između kritičkog odnosa spram prošlosti i povijesti koja iskazuje tendenciju redukcije na „kolektivno-nesvjesnu ideju o narodu žrtvi“?¹⁶ Je li razočaranje Hrvata inertnom Europom, koja nije prepoznala „hrvatsku žrtvu“ i težnju priključivanju „europojstvu“, potaknulo euroskepticizam, pa i eurofobiju? Je li pak sama Europa prepoznala osebnosti jugoslavenskih nacija (sklonost kulturi otvorenosti i demokracije naspram kulture mita i političke opsjene)? O različitim varijacijama toga pitanja tijekom devedesetih svjedoče mnoga promišljanja; tako prijatelj Hrvatske, francuski filozof Alain Finkielkraut, koji je pred europskom javnosti postavio pitanje kako je u danim okolnostima „biti Hrvat“, u jednom od svojih promišljanja Hrvatske zapaža sljedeće: „Eurofilija Hrvata stvara kroatofobiju Europljana. Europljani ne shvaćaju tko su im neprijatelji. Kad Hrvati kažu – mi branimo Europu od neprijatelja Evrope, Europljani to prevode ovako: Hrvati su netolerantni“. (...) „Ta jeziva okrutnost nije posve slučajna, nešto vam se želi naplatiti u tom sustavnom rušenju groblja, crkava, biblioteka i Dubrovnika. Što vam se želi naplatiti? Mislim da je to Evropa, europojstvo, pripadnost jednoj drugoj kulturi“.¹⁷

Iako u bitno drugačijem povijesnom kontekstu, odnos prema identitetu i prošlosti i danas (kada je Hrvatska na pragu priključivanja Europi) je podjednako aktualan u Hrvatskoj; kako u pitanjima kulture sjećanja – odnosu prema važnim

14 Isto. O tome vidi i A. HELER (1984.), *Teorija istorije*, Rad, Beograd.

15 O tome vidi L. Fr. H. SVENDSEN (2011.), *Filozofija zla*, TIM press, Zagreb, 55.

16 M. FERČEK (1996.), Slika svijeta u udžbenicima povijesti, *Erazmus*, br. 17, Zagreb, 80.

17 D. KATUNARIĆ, „Razgovori: Alain Finkielkraut, Evropa bez neprijatelja“, *Danas*, 28. 4. 1992., 51.

nacionalnim simbolima poput Vukovara, tako i u trezvenom (kritičkom) odnosu prema ukupnoj nacionalnoj prošlosti (kao sastavnici identiteta). Oba aspekta relevantna su pak za razinu nacionalne samosvijesti, odnosno političku kulturu naroda koji bi trebao suvereno odlučivati o važnim pitanjima kao što su pristup asocijacijama poput NATO-a i Europske unije. Raspad jugoslavenske države i državno osamostaljenje Hrvatske podrazumijevalo je redefiniciju identiteta („u promjenjivim strukturama, kao što su država i društvo, promjene duhovnih vrijednosti se podrazumijevaju“); no je li *Novi identitet* utjecao i na kvalitativno nov odnos spram vlastite prošlosti?¹⁸ Koliko je „oslobođena“ Hrvatska spremna i osposobljena za suočavanje s tendencijama razvoja modernih identiteta svijeta bez granica?¹⁹

U razmaku od dva desetljeća Lovrenovićev kriterij odnosa prema Europi (pitanje poznavanja i razumijevanja europske povijesti i identiteta) čini se vjerodostojnim pokazateljem aktualnog hrvatskog položaja u prva dva desetljeća državne samostalnosti. U tom kontekstu u zrelosti odnosa prema Vukovaru (kao emanaciji recentne hrvatske povijesti) reflektira se i zrelost odnosa Hrvatske prema Europi. Europa, dakako, nije nikada bila niti jest *obećana zemlja*. Unatoč pola stoljeća integracije ona je ostala *maksimumom različitosti na minimumu prostora*. No pola stoljeća bez rata i težnje skladu i zajedništvu zasnovanom na interesnom povezivanju i sustavnom izgrađivanju „europskih vrijednosti“ pokazuju sindrom „prevladavanja“, ili barem „kontrolne“, kontroverzi prošlosti.²⁰ Europa, dakle, nije samo „geografija“ (kojoj, uostalom, Hrvatska ionako pripada) već i sustav vrijednosti u kome velik značaj ima prevladavanje problema prošlosti („odgovoran“ (samo) kritički odnos prema prošlosti) i snažna orijentacija na budućnost. Ondje gdje se pak prošlost nameće kao vječna sadašnjost, uvijek se ponovno, iako u drugačijem povijesnom kontekstu, uspostavlja odnos *mi i oni*; neprekinut lanac „unutrašnjih“ i „vanjskih“ neprijatelja, „imperijalnih“ ambicija susjednih naroda i stranih zavojevača. U tom smislu na političarima kao i povjesničarima posebna je odgovornost; kako je upozoravao još i Josip Horvat „zacijelo nema intelektualne discipline koja bi bila toliko puna odgovornosti kao historija“ s obzirom na to da je „većinom historija nehumana sila, jer je gotovo uvijek njezina produkcija mržnja“ (Horvat, također, upozorava kako je povijest tim „opasnija, čim ju je pisao umjetnik riječi“).²¹ No, što se događa kad uzmanjka „unutrašnjih“ i „vanjskih“ neprijatelja? Jesmo li se, osamostaljenjem, odmaknuli od klišeja mitologiziranog odnosa prema prošlosti? Kako se „život“ (sadašnjost i budućnost) odnosi prema „neživom“ prošlosti? O tome na određen način govori i naš odnos prema Vukovaru.

18 Isto, 76.

19 O relevantnim pitanjima suvremenih kretanja u interpretacijama identiteta vidi, primjerice, C. TAYLOR (2011.), *Izvori sebstva – Razvoj modernog identiteta*, Naklada Breza, Zagreb.

20 Dakako, pojam „prevladane“, odnosno „kontrolirane“ prošlosti nipošto ne znači kontrolu koja vodi manipulacijama prošlošću. Upravo suprotno. U otvorenim društvima prošlost ne kontroliraju i usmjeravaju političari i ideolozi (koji proizvode povijesne mitove) već se o njoj otvoreno i kompetentno raspravlja, posebice kada je riječ o kontroverzama.

21 J. HORVAT (1983.), Hrvatski mikrokozam između dva rata (1919–1941), *RAD JAZU 400*, knjiga 19., (ur. Marijan Matković), Zagreb, 302.

Recentni događaji vezani uz obilježavanje dvadesetogodišnjice Vukovara (studen 2011.) ukazali su na postojanje svojevrsnih, *paralelnih stvarnosti*. Usporedno s mnoštvom prigodnih novinskih članaka i televizijskih emisija memorijalnog karaktera u kojima su evocirani herojska obrana i tragična sudbina Vukovaraca, mediji su kontinuirano objavljivali (emitirali) niz „senzacionalnih“ informacija o neriješenim pitanjima Vukovara. Tako su vodeće televizijske mreže emitirale priloge u kojima je „otkrivana“ potisnuta dimenzija vukovarske drame (nova „prešućena“ povijest); emitirana je dramatična optužnica Siniše Glavaševića naslovljena na političare u Zagrebu, problematizirani su mnogi kontroverzni aspekti pada Vukovara, ponovno je upozoreno na nezadovoljavajuće držanje hrvatskih vlasti prema pravnim pitanjima (nepodizanje optužnica za zločine počinjene za vrijeme opsade grada i nakon njegova pada), a upozoreno je i na neprimjereno obilježavanje događaja (sudjelovanje mažoretkinja).²²

Kao vjerodostojan primjer propitivanja odnosa simboličkih i kritičko-fakto-grafskih konotacija Vukovara mogu se istaknuti različiti aspekti percepcije Siniše Glavaševića. U kritički orijentiranom historiografskom diskursu portret Siniše Glavaševića podudara se s onim memorijskog karaktera. On je „jedan od heroja koji je izvještavao o herojima“; bio je novinar koji je „do zadnjeg trenutka probijao medijsku blokadu i davao nadu onima koji su do posljednjeg dana ostali na braniku svoga grada“. Međutim, njegovo herojstvo primarno se manifestiralo kao borba „protiv svih oblika propagande, protiv medijske blokade, protiv onih koji su njega i njegove ostavili na cjedilu...“²³ U tom smislu „priča o Siniši Glavaševiću kojega su mučki ubili oni koji su s njim živjeli postala je simbol poštenog, pravednog, suosjećajnog i predanog novinarstva (...) Sinišin vapaj bio je ujedno jedinstven primjer borbe protiv svakog oblika propagande, diktature i moćnika“.²⁴ S Glavaševićem su se „poistovjećivali ne samo stanovnici Vukovara nego i svi ostali građani Hrvatske koji su zadnje dane vukovarske tragedije na kraju 20. stoljeća pratili slušajući radijske priloge“, a „njegove riječi ostat će zapamćene kao najjače oružje protiv promišljene i okorjele propagande“.²⁵

Povijesna dimenzija Siniše Glavaševića kao borca za *slobodu* i *istinu* prepoznata je, dakle, kao jedan od najsnažnijih simbola grada heroja (najviši je stupanj slobode univerzalna borba za istinu – borba protiv „svakog oblika propagande, diktature i moćnika“). Taj simbol višestruko nadilazi ostale sastavnice slike Vukovara (herojska obrana, žrtva, državotvorna uloga Vukovara...). Na sličan način u pogovoru Glavaševićevih posthumno objavljenih *Priča iz Vukovara* – koje objavljuje krovna institucija hrvatske kulture Matica hrvatska – književnik Pavao Pavličić upozorava na trenutke posljednjih otkućaja bila Vukovara: „dok su emitirali, dotle su bili živi, dotle su obavljali svoju dužnost prema životu i vlastitoj sudbini“ („izravni prijenos

22 Vidi npr. „Ekskluzivni transkripti – Na dnevnom redu bila je obrana Vukovara i Dubrovnika“, *Večernji list*, 23. 11. 2011.; snimka Glavaševićeva priloga emitirana je u emisiji Hrvatska danas, *HTV – Prvi program*, 15. 11. 2011., kao i na ostalim nacionalnim TV postajama – *RTL, NOVA TV*, posebice u dnevno-informativnim emisijama.

23 I. KANIŽAJ (2011.), *Propaganda protiv istine: Slike rata u medijima 1991. godine, Kultura sjećanja: 1991.*, T. Cipek (ur.), Disput, Zagreb, 195-196.

24 Isto, 196.

25 Isto, 196.

vlastite propasti bio je njihov doprinos modernom novinarstvu“).²⁶ Glavašević je „postao legendom“ – „alegorija čovjeka koji se nosi s vlastitom sudbinom“ – ljudska jedinka koja neminovnosti sudbine suprotstavlja „vlastiti osjećaj za pravdu, vlastiti zdrav razum, vlastite blage i svakodnevnne emocije koje ga i inače održavaju na životu.“²⁷ Međutim, u istom djelu (izdavača Matice Hrvatske) *borca za istinu* – Siniše Glavaševića, izostavljen je jedan od najdramatičnijih izvještaja/dokumenata *Domovinskog rata*. Riječ je o optužbi Siniše Glavaševića naslovljenoj na politički vrh u Zagrebu „za sudjelovanje u zločinu nad 15.000 Hrvata iz Vukovara“;²⁸ iako je u *Pričama iz Vukovara* zastupljeno i nekoliko priloga koji upućuju na ogorčenje vukovarskog novinara držanjem „Zagreba“,²⁹ urednici edicije očigledno su smatrali „neprikladnim“ uvrstiti njegovo dramatično obraćanje „hrvatskom narodu“, koje, izrečeno u trenucima agonije opkoljenog grada, završava riječima: „Osudujem vas, gospodo, za svu sramotu koju ste nanijeli hrvatskom narodu pokapajući ga. Hrvatski narod nije vas za ovo ovlastio i zato vas optužujem za IZDAJU. Optužujem vas, gospodo, zato jer ste stajali ispred svetinje hrvatskog naroda, ispred hrvatske trobojnice, a izdajnici si to nikada ne smiju dopustiti. Okaljali ste našu zastavu i zato vas optužujem. Optužujem vas zato što ste svojim izdajničkim ustima pjevali našu lijepu himnu koju su pjevali heroji Trpinjske ceste, heroji Lužca, heroji Mitnice, Sajmišta, Borova naselja, heroji Bogdanovaca. Heroji Vukovara pjevali su je dok su branili Vukovar u tijeku borbe, kad su sahranjivali raskomadane ostatke svojih prijatelja, pjevali su je dok su umirali. (...) Optužujem vas za sudjelovanje u masakru nad stanovnicima i braniteljima Vukovara. Osudujem vas, gospodo, za smrt Vukovara. Materijalni dokazi vaše nesumnjive krivice bit će dani na uvid hrvatskom narodu i cijeloj svjetskoj javnosti. Zavaravate se ako mislite da ćete vi prije doći do njih. Ne možete – garantiram. Također garantiram da ćete u budućnosti ući i ostati u povijesti kao izdajnici i zločinci i da ćete do kraja svog života lijegati i ustajati sa sjećanjem na Vukovar“.³⁰

Ne upuštajući se u interpretacije Glavaševićeva priloga (u javnom diskursu su se pojavljivala tumačenja u rasponu od „rezignacije očajnika“ do „udbaške manipulacije“...) može se zaključiti kako je riječ o iznimno dramatičnom povijesnom dokumentu (čak i u razmjerima ukupne hrvatske povijesti) koji paradigmatički upozorava na „sive zone“ kolektivnog pamćenja koje iskazuje memorijalna povijest.³¹ Pitanje suvremenog fenomena „paralelnih stvarnosti“ i svojevrsne de-

26 S. GLAŠEVIĆ (2001.), *Priče iz Vukovara* (Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje), Matica hrvatska, Zagreb, 153.

27 Isto.

28 Vidi <http://www.jutarnji.hr/optuzujem---tekst-govora-sinise-glavasevica--optuzujem--predsjednik--vlada-i-sabor-izdali-su-vukovar-/988101/> Pristup internetu 30. 2. 2012. Snimka Glavaševićeva priloga emitirana je u emisiji Hrvatska danas, *HTV – Prvi program*, 15. 11. 2011.

29 Vidi S. GLAŠEVIĆ (2001.), *Priče iz Vukovara*, 110.

30 O tome vidi <http://www.jutarnji.hr/optuzujem---tekst-govora-sinise-glavasevica--optuzujem--predsjednik--vlada-i-sabor-izdali-su-vukovar-/988101/> Pristup internetu 25. 11. 2011. Snimka Glavaševićeva priloga emitirana je u emisiji Hrvatska danas, *HTV – Prvi program*, 15. 11. 2011.

31 Prema tumačenju koje je ponudio Ante Nazor navedeno Glavaševićovo izvješće izostavljeno je u ediciji Matice hrvatske zato što izgovoreni tekst navodno nije napisao sam Glavašević (utvrđivanje autentičnosti najavljeno je kao sadržaj znanstvene studije). Međutim, čini se kako nitko ne spori da je Glavašević

zorijentacije hrvatskog društva u ključnim pitanjima povezivanja prošlosti i sadašnjosti može se primarno razmatrati kao posljedica nesposobnosti dijela političke i intelektualne elite da odgovori na izazove vremena. Taj društveni problem vjerodostojno se može pratiti u javnoj percepciji Vukovara, ali i širem kontekstu događaja povezanih uz Domovinski rat i tranziciju. S obzirom na suvremene okolnosti „ubrzan“ i integrirane povijesti (interakcije medija, politike, humanističkih i društvenih znanosti) kao važan aspekt odnosa spram recentne prošlosti može se pritom pozicionirati sposobnost prepoznavanja i razumijevanja povijesnog problema u realnom vremenu (vrijeme nastanka i trajanja događaja).

3. Vukovar, politika i „život“

Vukovar je, kao što u trenucima njegova stradanja utvrđuje povjesničar Banac, već u začetku prepoznat kao iznimna hrvatska priča. O Vukovaru danas govore njegovi svjedoci, ali još češće političari, novinari, povjesničari. Pritom se na različite načine pokušava tumačiti „smisao“ Vukovara. No, tko je o tome najpozvaniji govoriti? Moguć je odgovor svih onih kojima je Vukovar trajno obilježio život, onih koji „žive“ Vukovar. Jedan od njih je zasigurno i sin vukovarskog heroja Siniše Glavaševića, Bojan Glavašević. O sebi taj dvadesetsedmogodišnjak (2011.) kaže kako se ne smatra pozvanim govoriti o tome „kako je bilo u Vukovaru za vrijeme rata, niti kako izgleda vukovarska svakodnevnica 20 godina poslije“; umjesto toga nudi nešto „što možda ima jednu drugačiju vrijednost – mišljenje izvana“.³²

U osvrtu na dvadesetu godišnjicu pada grada heroja i očevu umorstvo Bojan Glavašević prisjetio se svog doživljaja Vukovara nakon prvog povratka 2001. godine. U njegovim zapažanjima razvidna je svijest o porivu zahtjeva za provedbom pravde, ali i racionalno shvaćanje potrebe za katarzom kao pretpostavkom normalizacije života: „...i sada dolazimo do onog bitnog. Suočavanje s traumom u Vukovaru nije se dogodilo jer je to jedna ružna stvar. Svi bismo trebali biti politički korektni i paziti da se netko ne nađe uvrijeđenim, a nema lijepog načina da se objasni činjenica da je bio rat i da su ljudi ubijeni. To je posao koji bi trebale obaviti institucije, država. Da bi suočavanje s traumom bilo uspješno mora se individualizirati krivnja za zločine koji su počinjeni. Moramo znati imena ljudi koji su ubijali nedužne, dokazati njihovu krivnju i kazniti ih. Ako se to ne dogodi, zločin se mistificira i ostavlja se prostor za nestručne interpretacije. A nestručne interpretacije imaju tendenciju postajati stereotipima. ‘Svi Srbi su četnici’, ‘Svi Hrvati su ustaše’ i tome slično“.³³

pročitao „sporni“ tekst, što zacijelo znači da se slagao s njegovim sadržajem; pritom, nije bez značaja da u obraćanju javnosti nije korištena sintagma „oni optužuju“ ili „mi optužujemo“, već u maniri E. Zole, rezolutnim: Optužujem...“

32 B. GLAVAŠEVIĆ, „Vukovar – 20 godina poslije“, 18. 11. 2011.; <http://www.tportal.hr/komentari/komentatori/160155/Vukovar-20-godina-poslije.html>. Pristup internetu 25. 11. 2011.

33 Isto.

Iz perspektive očuvanja *života*, za koji su i pali Vukovarci poput Siniše Glavaševića, važan, ako ne i najvažniji motiv bilo je očuvanje nečega što će Bojan Glavašević nazvati fenomenom „generacijskog transfera“. U smislu „otkrivanja istine o sebi i drugima“ (kako to 1991. zamjećuju Jukić i Banac) sin Siniše Glavaševića dva desetljeća nakon očeva stradanja bukvalno prenosi upravo taj *kod Vukovara* kada zapaža: „Dogodio se generacijski transfer krivnje: mali Srbi su od vrčića krivi za Ovčaru, a mali Hrvati za Jasenovac. Takvi stavovi se prenose s jedne generacije na drugu i obično rezultiraju masovnim grobnicama nekoliko desetljeća kasnije. Djeca nisu i ne mogu biti kriva za zločine svojih roditelja, isto kao što jedan narod u cjelini ne može biti kriv za zločine nekih njegovih pripadnika. Čovjek je prije svega živo biće, koje pati kada ga se mlati čeličnim šipkama, i koje umire kada se u njega ispali rafal iz automatskog oružja. Potpuno je svejedno gdje je rođen, je li govorio ‘mleko’ ili ‘mlijeko’ i pripadnikom kojeg naroda se smatrao. Kada ga bacite u masovnu grobnicu, on ostaje lišen svega osim pripadnosti ljudskom rodu. Svi ubijeni u ovom prokletom ratu su žrtve, nebitno je s koje strane. Kada to osvijestimo, i prestanemo prebrojavati leševe s ‘naše’ i ‘njihove’ strane, tada ćemo se početi suočavati s traumom. Kada se to dogodi, moći ćemo započeti s nastavkom naših života“.

„Generacijski transfer“ s oca na sina Glavaševića može se razaznati i u „prepoznavanju“ politike i „viših interesa“, koji smatraju da su „važniji od života“; dramatičnu poruku koju je svojim posljednjim dahom uputio Siniša Glavašević „političarima“ u Zagrebu u trenucima agonije Vukovara, dvadeset godina kasnije zaokružuje njegov sin. „U toj priči postoji jedan veliki problem, a to su političari. Ljudi koji se jako vole pokazati u Vukovaru svake godine oko godišnjice, govoriti velike riječi, biti plemeniti i suosjećajni za medije i svoje biračko tijelo, a nakon toga potpuno zaboraviti na Vukovar. Dogodine. Političari već 20 godina Vukovar i Vukovarce etiketiraju kao žrtve. Govore o Vukovaru jedino kao o problemu. Nema greške, Vukovar i Vukovarci jesu žrtve – ali prije 20 godina. To je skoro četvrtina stoljeća, ljudi moji. Ne mislite li da bi se nakon toliko vremena trebalo početi čuti neke lijepe vijesti? Reći neke pozitivne stvari? Bit ću iskren: budućnost Vukovara ne može se graditi na mimohodima i paljenjima svijeca, nego na novim radnim mjestima, funkcionalnoj javnoj upravi i kvalitetnom, za sve jednakom obrazovanju. Vukovar treba prestati etiketirati kao žrtvu, i početi razmišljati kako da rješavamo probleme koje ljudi imaju u svakodnevnom životu. Kada se Vukovarci maknu iz pozicije žrtve i počnu razmišljati kako da poprave situaciju u sredini u kojoj žive, dogodit će se pomaci. Moj tata je znao reći da je naša zemlja takva da kad bi u nju bacio dugme, izrastao bi ti kaput. I to je živa istina. Vukovar je nekad bio pojam uspješne zajednice, u svakom smislu. Potencijal je tu, čeka na realizaciju. Oni koji ga trebaju realizirati su Vukovarci, uz potporu svih ljudi dobre volje. Dvadeset godina kasnije, Vukovar još uvijek nije mjesto gdje bih volio odgajati svoje dijete, ali zbilja bih volio da to postane. Mojih sedam godina djetinjstva bile su veličanstvene, i nikakav rat ne može mi uništiti tu uspomenu. Problemi s kojima se Vukovar suočava proizlaze iz konkretnih razloga, i neće nestati ako zažmirimo i pretvaramo se da nisu tu.

Treba širom otvoriti oči i uhvatiti se s njima u koštac. Neće biti lako, ali ako se potrudimo, možda će netko za neku buduću okruglu godišnjicu djeljivu s pet ili

deset moći napisati kako je ponosan na to kamo je Vukovar stigao. Možda će moći reći 'Siniša bi bio sretan da ovo vidi'.³⁴

Problematika rekonstrukcije mreže socijalnih odnosa jednog (post)konfliktnog multietničkog društva, koju apostrofira Bojan Glavašević, svakako je složen i mukotrpan proces u kojem važnu ulogu ima kakvoća razvoja demokracije.³⁵ Kada je riječ o Vukovaru, pa i Hrvatskom Podunavlju u cjelini, problem uspostave suživota Hrvata i Srba pod posebnim je opterećenjem zbog ratnih trauma, osjećaja nepravde i izostanka katarze u žrtava rata te je stoga „obnova mreže primarnih socijalnih odnosa u samim začecima“, a „komunikacija je rijetka i površna“.³⁶ Ipak zanimljivost predstavlja pitanje „generacijskog transfera“ (o kojem slikovito govori i Bojan Glavašević). Provedena istraživanja (prosinac 2004.) na temu „kako budućnost međunacionalnih odnosa u Hrvatskom Podunavlju zamišljaju srednjoškolci“ („Kako/koliko se 'fakat kuže' mladi Vukovarci?“)³⁷ između ostalog ukazuju na mišljenje mladih prema kojem „normalizaciju hrvatsko-srpskih odnosa najviše ometaju sudionici rata, ekstremisti i roditelji“.³⁸

Znakovita su u tom smislu i razmišljanja mladih Vukovaraca u dokumentarnom filmu *Mijenjam svijet*, iz 2010. godine.³⁹ Generacijski jaz s obzirom na doživljaj recentne prošlosti očitovao se u komentarima mladih Hrvata koji na Vukovar ne žele gledati samo kao na simbol i „hrvatsko svetište“ već i kao na mjesto u kojem žive; u tom kontekstu jasno se razaznaje otklon spram jednoobraznog nametanja paradigme ratne prošlosti kao stalno prisutne i „jedine“ stvarnosti (*prošlosti* kao *sadašnjosti*): „...uglavnom sve ostaje na nekom ratnom turizmu. To je uvijek neki

34 Isto.

35 O tome vidi D. SEKULIĆ (2004.), *Sukobi i tolerancija: O društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracije*, Jesenski i Turk, Zagreb.

36 D. BABIĆ (2008.), *Suživot Hrvata i Srba u Slavoniji, (Re)konstrukcija multietničkih lokalnih zajednica nakon ratnih sukoba*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 218.

37 Autor studije navodi kako je sam izraz „fakat kuže“ – posuđen iz rječnika učenika srpske nacionalnosti – izraz neslaganja i nerazumijevanja rječnika kolega hrvatske nacionalnosti te govori kako „jezik nije samo sredstvo komunikacije nego i ekskomunikacije“. Isto, 196.

38 Isto, 19-218. Dakako, naglašene su razlike u percepcijama mladih Hrvata i Srba (učenika među kojima je provedeno istraživanje); tako Babić navodi sljedeća zapažanja: „Učenici Hrvati osim toga smatraju da bi se Srbi trebali ispričati za ono što se dogodilo 1991. u Vukovaru, jer su porušili grad i protjerali civilno stanovništvo. Ističu također ponašanje Srba u školi, od nastavnika do učenika, koji nastoje zaobići ratne teme. Političko i sociopsihološko okruženje nakon mirne reintegracije tog prostora u hrvatski državno-pravni sustav je promijenjeno, a time i položaj sudionika sukoba. Srpsko stanovništvo suočeno je s vrijednosno potpuno drugačijim interpretacijama rata, što svakako dodatno opterećuje hrvatsko-srpske odnose. Također, nije temeljito prevrednovana uloga Srba iz Hrvatskog Podunavlja u ratnim sukobima, što je svakako jedan od važnijih preduvjeta koji Hrvati uključuju u mogući plan pomirbe i suživota. Učenici Srbi kritički govore o roditeljima, koji, smatraju, djecu 'uče glupostima'. Očito se radi o ratnim 'glupostima' i posve oprečnom tumačenju okrutnih ratnih događaja. Hrvatske 'političke istine' o Vukovaru teško će prihvatiti Srbi u Hrvatskom Podunavlju. Tek će znatniji vremenski odmak ublažiti stajališta stanovnika i omogućiti razvijeniju varijantu suživota Hrvata i Srba. Učenici Srbi još ističu značenje i ulogu medija i škole uz njihovu veću angažiranost u obnovi suživota i međusobne tolerancije“. Isto, 210-211.

39 Nevenka Sablić (scenarij i istraživanje), Saša Ban (redatelj), „Mijenjam svijet“, *HTV – Prvi program*, (produkcija Hulahop/HRT 2010.), emitirano 9. 4. 2011. Vidi i mijenjam.svijet@hulahop.hr.

poticaj da se dođe u Vukovar, što je zapravo već i suludo i postalo je već dosadno, jer Vukovar zapravo puno više nudi od spomena na rat i na ratno vrijeme⁴⁰. Skupina pak mladih „skejtera“ izražava nezadovoljstvo zbog ignoriranja zahtjeva da im gradski magistrati dodijele prostor za njihov hobi. Odgovornima smatraju političare čije djelovanje opisuju kao pretakanje iz „šupljeg u prazno“. No i u njihovim komentarima (dijaloška forma) može se razlučiti zadržka i opterećenje stradanjem (prošlošću) grada:

- „Ništa se ne radi, ništa se ne događa, grade se neki spomenici, nečemu što je prošlo...

- ...To je druga stvar, to pusti...

- Nije dobro, postali smo grad spomenika...“

Ipak, pripadnici iste skupine mladih smatraju kako *vodotoranj* ne bi trebalo obnavljati „da se ipak zna šta je tu bilo (...) da se ipak zna neka povijest“⁴¹. Slična iznijansirana zapažanja o kulturi sjećanja iz perspektive *života* (naspram politički induciranoj imperativi memorijalnog pamćenja) iznose i mnogi drugi, Bojanu Glavaševiću generacijski bliski Vukovarci. Popularnim štivom postaje autobiografski zapis mlade Vukovarke Ivane Simić Bodrožić, *Hotel Zagorje*. U njemu se na iznijansiran način isprepleću motivi odrastanja i kronika jedne hrvatske prognaničke sudbine.⁴² U navedenim primjerima jasno se očituje svojevrsan zazor i otpor „života“ naspram „politike“ i njezine orijentacije na „stradanje“ i vječni položaj „žrtve“ (čime se izražavaju i „rezerve“ prema dominaciji beživotne memorijalne paradigme koju nameće politika).

Naznačena vukovarska paradigma može se promatrati i u širem kontekstu hrvatskoga društva. Usprkos nespornom razvoju kritičkog diskursa (politika, mediji, humanističke i društvene znanosti...), odnos prema prošlosti (posebice recentnoj) iskazao je ustrajnu tendenciju prijanjanja uz naslijeđe stereotipnog poimanja primarno memorijalne kulture. O tome svjedoče i prijepori koji devedesetih prate uvođenje novih udžbenika iz povijesti.⁴³ Komparativna perspektiva povijesnih udžbenika iz razdoblja Jugoslavije i socijalizma u odnosu na osamostaljenu demokratsku Hrvatsku pokazala je promjenu sadržaja, ali ne i teleološke forme; negdašnji cilj (povijesna ideja vodilja) borbe za nacionalno oslobođenje južnoslavenskih naroda i „stvaranja zajedničke države“ zamijenjen je idejom „stvaranja vlastite nacionalne države, te se svi događaji i sve osobe vrednuju po kriteriju svojega odnosa prema ‘hrvatskoj državi’ (kakva god bila).“⁴⁴ Pojedine pak analize iz sredine devedesetih

40 Isto.

41 Isto.

42 Posebno je zanimljiv motiv povezivanja egzistencijalnih elemenata i svijesti o pripadnosti Vukovaru kao svehrvatskom simbolu, pri čemu ne izostaju i refleksije politike. Vidi, primjerice, motiv „traženja stana“, kratki susret majke glavne junakinje s predsjednikom države i pismo njezina brata predsjedniku. Vidi I. S. BODROŽIĆ (2010.), *Hotel Zagorje*, Profil, Zagreb, 79-83.

43 O žestokom sučeljavanju u pitanjima povijesnih udžbenika već u ranim devedesetima svjedoče medijski izvještaji i prilozi. Vidi, primjerice, M. ŠTAJDUHAR, „Udžbenici i politika – Moratorij na povijest“, *Danas*, 2. 6. 1992.

44 O. SALZER – R. LOVRENČIĆ (1981.), *Narodi u prostoru i vremenu* 3, Školska knjiga, Zagreb. Prema D. AGIČIĆ, M. NAJBAR-AGIČIĆ (2007.), 1918. – ostvarenje vjekovnih snova, geopolitička nužnost ili

desetih ukazuju na očuvanje forme prijenosa povijesnog znanja (u tada aktualnim srednjoškolskim udžbenicima povijesti): „Nagomilana faktografija s nedovoljno objašnjenim pojmovima i procesima ostavlja problem nedefiniranim, a mehanički nagomilano znanje posve je nerazumljivo uslijed slabe logičke povezanosti (...) metodičko siromaštvo i poplava podataka ne ostavljaju prostora za razvitak individualnih kognitivnih sposobnosti – za aktivno ispitivačko i kreativno razmišljanje, postavljanje hipoteza, analiza i komparacija, uspostavljanje kauzaliteta u povijesnim procesima i događajima te, konačno, za samostalno donošenje zaključaka i sposobnost njihove verbalizacije u otvorenom dijalogu. Povijest ostaje događajnicom pozitivističke prošlostoljetne historiografije, okljaštrena do kostiju – do suhoparnog imenika i, linearno-kronološkog kataloga znanja.“⁴⁵

(Re)afirmacija nekritičkog simboličkog i memorijalno-pozitivističkog odnosa spram prošlosti te njezina izrazita kroatizacija imala je za posljedicu ne samo smanjen prag senzibiliteta za ovladavanje prošlošću već i, paradoksalno, izrazitu neotpornost na nekritičko usvajanje stranih utjecaja (primjerice konzumerizma u rasponu od „uvoza“ turbofolka iz susjedne Srbije do poplave bezbrojnih inozemnih i domaćih televizijskih sapunica); u tom kontekstu razvija se paradoksalna pojava: liberalizacija („oslobađanje“) povijesti zapravo vodi tek promjeni ideološke matrice, ali ne i istinskoj metamorfozi povijesnog subjekta i razumijevanju biti povijesnog sadržaja kao funkcionalne sastavnice identiteta (tko smo, što želimo, kako to mislimo postići, koje su posljedice našega djelovanja...).⁴⁶ Isti trend razvidan je i u „neprepoznavanju multikulture raznolikosti hrvatskog prostora kao važna obilježja njegova kulturnog identiteta“.⁴⁷ Potonji aspekt u određenoj mjeri aktualan je i u pretežno jednodimenzionalnom portretiranju Vukovara (tendencija svođenja na suvremenu hrvatsku inačicu Sigeta),⁴⁸ no njegovo pravo značenje razvidno je u nizu društvenih pokazatelja koji opetovano nameću pitanje: jesmo li sposobni ovladati prošlošću („ujednačiti“ *mythos* i *episthémé*) i orijentirati se na sadašnjost i budućnost?

To pitanje pojavljuje se već i u dramatičnim trenucima događaja na koje će se kasnije referirati i kritički orijentirana javnost, prije svega mediji. Zahvaljujući afirmaciji političkog pluralizma i slobodi medija početkom devedesetih (koju će nova vlast bez značajnijeg uspjeha pokušati ograničiti i kontrolirati kao u vrijeme komunizma), *Vukovar* i *Domovinski rat* našli su se pod lupom kritički orijentira-

kobna pogreška – Postanak Kraljevstva SHS u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu (ur. Tihomir Čipek i Olivera Milosavljević), 1918 – *Kultura sjećanja – Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, Zagreb, 204, 207.

45 Isto, 83.

46 O tome vidi, primjerice, indikativan tekst Tomislava Sunića, „Zijev liberalizma“, *Vjesnik*, 14. 7. 1992. Iako je Sunićev tekst primarno pisan u formi protoliberalnog pamfleta, on već u prvim godinama hrvatskog osamostaljenja postavlja važno pitanje sadržaja, a ne samo forme državnog osamostaljenja i suvereniteta (što je glavni sadržaj memorijalne kulture).

47 M. FERČEK, *Slika svijeta u udžbenicima povijesti*, 78.

48 Kao svojevrsni kontrapunkt „kroatizacije“ (tendencija svođenja Vukovara na jednonacionalnu matricu) Vukovar se paralelno otkriva i kao mjesto izrazito slojevite povijesne i kulturne baštine. Vidi, primjerice, V. HORVAT (2003.), *Obrt i trgovina u Vukovaru*, Udruženje obrtnika Vukovar / Gradski muzej Vukovar, Vukovar.

nih promatrača praktički u trenucima samih događaja. Tako u sklopu svojevrstnog rezimea ratne 1991. godine opozicijski političar Miko Tripalo kritizira tendenciju umanjivanja važnosti razvoja demokracije u odnosu na obranu i ostvarivanje suvereniteta od strane „vladajuće garniture“ apostrofirajući pritom i pokušaje reafirmacije shvaćanja povijesti kao ideologije (selektivan i nekritički odnos prema povijesnim činjenicama). Kao važna pitanja ograničavanja demokratskog razvoja Tripalo navodi sljedeće događaje iz 1991. (u sklopu kojih se pojavljuju i pojedina kontroverzna pitanja vezana uz Vukovar i Hrvatsko Podunavlje): „Pravna država je počela padati na ispitu kada nije dovedena do kraja istraga o ubojstvu šefa osječke policijske uprave (Reihl-Kira, op. a.). Kršenje principa pravne države je nastavljeno sve do hapšenja i postupka protiv Dedakovića i supružnika Toth. Ministarstvo obrane šuti na nezakonito djelovanje službe sigurnosti, koja je pod njegovim okriljem, a ministar obrane ne daje ostavku niti odgovara što je istina o novcu za vukovarsko oružje. Nije opozicija izmislila misteriozni nestanak većeg broja Srba oko Gospića, kao ni neke nerazjašnjene akcije predstavnika Ministarstva unutrašnjih poslova i jednog od tamošnjih zapovjednika hrvatske vojske. Nisu opozicioni političari smislili, od stranog tiska ponovno korištenu krilaticu, da su sretni što im supruge nisu ni Srkinje ni Židovke, kao što nisu ignorirali postojanje manjinskog pitanja u Hrvatskoj. Zbog toga je ispalo da se Zakon o pravima nacionalnih zajednica donosi isključivo pod pritiskom Evropske zajednice. Nismo mi mijenjali antifašističke nazive u Zagrebu i drugim gradovima, a još manje ukazivali povjerenje čovjeku koji je u Sjevernoj Americi tvrdio da je najveći vojskovođa Hrvatske u prošlom ratu bio ustaša Maks Luburić. Nadam se da nećemo morati iznositi nove primjere i argumente. Hrvatskoj je potrebna istina o samoj sebi, a ne istina koja će u što ljepšem svjetlu prikazivati njenu vladajuću garnituru. Svijet tu istinu o Hrvatskoj ionako zna, ali ona nam je potrebna zbog nas samih“.⁴⁹

Ono što je važno uočiti jest činjenica kako su gotovo sva pojedinačna pitanja koja Tripalo apostrofira početkom 1992. (tjedan dana uoči međunarodnog priznanja Hrvatske) aktualna i otvorena zadugo nakon njihova javnog propitivanja.⁵⁰

49 M. TRIPALO, „Ružičaste slike jednoumlja“, *Danas*, 7. 1. 1992.

50 Krajem 2006. i početkom 2007. svi politički mediji u Hrvatskoj bave se istim ili sličnim pitanjima na koje upozorava Tripalo, a čiji su zajednički nazivnik ljudska prava. Na to upućuje pregled sadržaja nekih od najgledanijih emisija elektroničkih medija: obilježavanje godišnjice zločina na Ovčari i vukovarskih žrtava (*HTV-1*, Brisani prostor, 16. 11. 2006.; *HTV-2*, Tragovi, Istina o Vukovaru, 28. 3. 2007.), nepodizanje optužnice od strane Hrvatske protiv V. Kadijevića, Ž. Panića i drugih odgovornih za masovna kršenja ljudskih prava nesrba u Vukovaru i u Hrvatskoj (*Nova TV*, Kontakt, 20. 3. 2007.); prve „kriminalizacije Domovinskog rata“ uhićenjem zapovjednika Vukovara M. Dedakovića (*HTV-1*, Nedjeljom u 2, 12. 11. 2006.; *HTV-1*, Lica nacije, 19. 11. 2006.), zahtjev za izručenjem i kažnjavanjem ubojice Reihl-Kira (*OTV*, Cenzura, 20. 11. 2006.), ubojstva Srba u Osijeku – tzv. afera Glavaš („selotejp“) (*HTV-1* Kontraplan, 28. 11. 2006.), status Srba u Hrvatskoj (*OTV*, Cenzura, 2. 10. 2006.), ratni zločini nad Srbima tijekom Domovinskog rata (*HRT-2*, Tragovi, Lora, 28. 2. 2007.), odnos Hrvata i Srba u Vukovaru (*HRT-1*, Otvoreno, 12. 3. 2007.). Kao stalna tema zastupljeni su tematiziranje suđenja hrvatskim generalima u Haagu i Hrvatskoj, odnosno pitanje „kriminaliziranja Domovinskog rata“ (*HTV-1*, Kontraplan, 21. 11. 2006., *HTV-2*, Tragovi, Carla del Ponte, 21. 3. 2007. itd.), prekvalifikacija ratnih zločina Srba u krivična djela i potom proglašenje amnestije pod pritiskom međunarodne zajednice (*Z-1*, Vježbanje demokracije, 21. 11. 2006.). Jedno od pitanja koje 1992. postavlja Tripalo, a početkom 2007. dolazi u žižu interesa hrvatske javnosti, odnosi se na temu ratnog profiterstva i bogaćenja nove političke elite – tzv. afera „Zagorac“ (*Nova TV*, Kontakt, 19. 3. 2007.); u širem kontekstu apostrofira se pitanje pretvorbe i privat-

Ta tendencija bjelodano ukazuje na istodobnu usmjerenost na otvaranje kontroverznih pitanja (i poduzimanje odgovarajućih koraka), ali i na pokušaje njihova „zataškavanja“, u čemu stanoviti ulog ima selektivna – memorijalno orijentirana – povijest. Nevoljkost historiografije i humanističkih znanosti da pravodobno i uspješno odgovore na izazove prividnih ili stvarnih kontroverzi (u slučaju Vukovara uhićenje i premlaćivanje zapovjednika Vukovara nakon pada grada, manipulacije evakuacijom djece i civila, pitanje efikasnije pomoći opkoljenom gradu, sporna ponašanja pojedinih branitelja poput Tomislava Merčepa, kojima se nakon dvadeset godina sudi zbog ratnih zločina, višestruko umnažanje broja branitelja...) otvorilo je prostor nagađanjima i manipulacijama, produbljujući, pritom, jaz između *mythos* i *episthémé*.

Međutim, valja konstatirati kako je riječ o ustrajnoj pojavi dužeg trajanja (što, dakako, otežava raskidanje uvriježenih navada). Referirajući se na prilike u Hrvatskoj Josip Horvat još prije tri četvrt stoljeća upozorava kako svaka historijska refleksija „ima vrijednost kao zrcalo pogleda, shvaćanja i težnja njegovog pisca i njegovog vremena“, a pritom u stvaranju mitova „koji dinamiziraju razvitak naroda (...) pogotovo zna biti kobna historija neposredne prošlosti, na koju se upire, kojom živi sadašnjost“. ⁵¹ Dualitet pak hrvatsko-srpskih odnosa u kojima *mythos* kao izraz političkih ekstrema nacionalnih predznaka ima značajnu ulogu u kontekstu raspada jugoslavenske države analizirao je Dragutin Babić: „Zatrovanost simboličkog univerzuma u lokalnoj zajednici“ bila je posljedicom stigmatizacije Hrvata i Srba („ustaše“, „četnici“) „neposredno prije rata, a naročito u njemu“ (kada stigmatizacija vrlo lako prelazi u „fizičko nasilje, pa i ubojstva stigmatiziranih“). ⁵²

Iako se od vremena cenzure (u kojemu stvara Horvat, u razdoblju između dva rata) te ograničenja što su ih politički ideolozi nametali nakon Drugoga svjetskog rata, mnogošto promijenilo, čini se kako uvođenje političkog pluralizma nije automatski izmijenilo stare navike; cenzore iz redova političkih moćnika jedne partije zamijenili su „spin doktori“, koji su jučerašnju jednoobraznu stvarnost zamijenili današnjom „tržišnom“ manipulacijom usmjeravanja informacija u pluralnom društvu. „Koezistencija“ *mythos* i *episthémé* u sustavu *paralelnih stvarnosti* još uvi-

tizacije. Snimke u posjedu autora. O tome vidi A. BING (2008.), Hrvatska i ljudska prava 1990. – 1992. – okvir za istraživanje (etnocentrizam, autoritarni populizam, ljudska prava i demokracija), *Časopis za suvremenu povijest*, 40, 195-218.

51 J. HORVAT (1983.), Hrvatski mikrokozam između dva rata (1919–1941), *RAD JAZU 400*, knjiga 19 (ur. Marijan Matković), Zagreb, 302-303. O pitanju utjecaja povjesnice zasnovane na nekritičkom simbolizmu Horvat, koji se može smatrati jednim od najvećih autoriteta u pitanjima političke kulture Hrvata, bilježi sljedeće: „Kod većine naroda historija uzgaja egocentrizam, nastoji uzvisiti vlastiti, a poniziti poraženog protivnika, zablude obično prikazuje kao kreposti, iz bioloških fenomena gradi ideje, iz beznačajne zgrade stvara mitose koji dinamiziraju razvitak naroda, i to obično negativno. Historijsko djelo ima vrijednost kao zrcalo pogleda, shvaćanja i težnja njegovog pisca i njegovog vremena. Utoliko je jedan historijski spis historijski dokumenat. Pogotovo to vrijedi za male narode zona primitivne kulture. Kroz čitavo 19. st. Hrvati grade svoju državnu ideju na 'sjaju' krune Tomislava, o kojemu postoji tek nekoliko dubioznih podataka, a srpska zavjetna misao pršti osvetničkom mržnjom primajući hranu od kosovskog poraza, produkta političke i vojničke nesposobnosti. Pogotovo zna biti kobna historija neposredne prošlosti, na koju se upire, kojom živi sadašnjost. U njoj vriju stare strasti, gdje nema velikana, umjetno ih se stvara“. Isto, 303.

52 O tome vidi D. BABIĆ, *Suživot Hrvata i Srba u Slavoniji, (Re)konstrukcija multietničkih lokalnih zajednica nakon ratnih sukoba*, 19.

jek traži pravu mjeru u suvremenom hrvatskom društvu o čemu na određeni način svjedoči vukovarska paradigma kao i nastojanja oko „europeizacije“ Hrvatske (borba protiv korupcije, potiskivanje trauma i kontroverzi prošlosti te fokusiranje na sadašnjost i sl.). Usprkos traumama izazvanim turbulentnim povijesnim okolnostima ratna prošlost pomalo ustupa mjesto tekućim životnim pitanjima koja, kako to živo ilustriraju i razmišljanja mladih Vukovaraca, potvrđuju misao Alaina Finkielkrauta izrečenu još prije dvadeset godina: „Rat ne znači samo – umrijeti za – kao junačka i zadivljujuća gesta, to znači i tražiti način da se ne umre“.⁵³

53 D. KATUNARIĆ, „Razgovori: Alain Finkielkraut, Europa bez neprijatelja“, *Danas*, 28. 4. 1992., 51.